

Inwigilacja prowadzona przez służby wywiadowcze: środki zabezpieczające prawa podstawowe oraz środki prawne dostępne w Unii Europejskiej – część II

Streszczenie

Artykuł 7 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej gwarantuje wszystkim osobom w Unii Europejskiej (UE) poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego, podczas gdy art. 8 gwarantuje prawo do ochrony ich danych osobowych. Dane te muszą być przetwarzane rzetelnie w określonych celach, a każdej osobie zapewnia się prawo dostępu do danych osobowych, które jej dotyczą, oraz prawo do dokonania ich sprostowania. Przewiduje się w nim także, że przestrzeganie tego prawa podlega kontroli niezależnego organu. Artykuł 47 zapewnia prawo do skutecznego środka prawnego, w tym do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie.

Służby wywiadowcze odgrywają kluczową rolę w ochronie bezpieczeństwa narodowego oraz wsparciu organów ścigania w utrzymaniu w mocy rządów prawa. W obliczu rosnących zagrożeń, jakie w UE powodują terroryzm, cyberataki i przestępczość zorganizowana, praca służb wywiadowczych ma teraz jeszcze bardziej pilny, złożony i międzynarodowy charakter.

Cyfrowe metody nadzoru pełnią istotną funkcję w prowadzeniu prac wywiadowczych, umożliwiając działania takie jak przechwytywanie komunikacji i metadanych w drodze eksploracji baz danych. Działania te mogą jednak również stanowić ingerencję w różne prawa podstawowe, zwłaszcza prawo do ochrony danych i prywatności.

„[K]ażda ingerencja może być usprawiedliwiona wyłącznie na mocy art. 8 ust. 2 jeżeli jest zgodna z prawem, zmierza do osiągnięcia co najmniej jednego uprawnionego celu, o którym stanowi art. 8 ust. 2, oraz jest konieczna w demokratycznym społeczeństwie w celu osiągnięcia takiego zamierzenia [...]” (ETPC, *Roman Zakharov przeciwko Rosji* [W1], skarga nr 47143/06, 4 grudnia 2015 r., paragraf 227)

W następstwie doniesień Snowdena Parlament Europejski przyjął rezolucję, w której – między innymi –

wezwał Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej (FRA) do „przeprowadzenia szczegółowego badania” na temat ochrony praw podstawowych w kontekście inwigilacji, zwłaszcza w odniesieniu do sądowych środków odwoławczych. W odpowiedzi FRA opublikowała w 2015 r. swój raport zatytułowany *Inwigilacja prowadzona przez służby wywiadowcze: środki zabezpieczające prawa podstawowe oraz środki prawne dostępne w Unii Europejskiej – część I: ramy prawne państw członkowskich*.

Od 2015 r. wiele się wydarzyło. Doszło do groźnych ataków terrorystycznych, presji migracyjnej w rejonie Morza Śródziemnego, która doprowadziła do zawieszenia ustaleń o swobodnym przepływie w strefie Schengen, oraz rosnącej fali cyberataków. Nowe zagrożenia i technologie zapoczątkowały wdrażanie szeroko zakrojonych reform. Kilka państw członkowskich UE wprowadziło prawo mające na celu zintensyfikowanie gromadzenia danych wywiadowczych, a jednocześnie poszerzyło zakres przepisów, tak by wyraźnie obejmowały więcej cyfrowych działań nadzorczych realizowanych przez służby wywiadowcze, oraz poprawiło nadzór i inne środki zabezpieczające przed nadużyciami.

W świetle powyższego drugi raport FRA na temat inwigilacji – *Inwigilacja prowadzona przez służby wywiadowcze: środki zabezpieczające prawa podstawowe oraz środki prawne dostępne w Unii Europejskiej – część II: perspektywa badania empiryczne terenowe i aktualizacja stanu prawnego* – stanowi uaktualnienie analizy prawnej agencji. Ponadto uzupełnia tę analizę o dane pozyskane podczas prac w terenie w drodze szeroko zakrojonych rozmów z ekspertami z różnych dziedzin. Te dwa raporty stanowią odpowiedź FRA na wezwanie Parlamentu Europejskiego do zbadania wpływu inwigilacji na prawa podstawowe. W niniejszym streszczeniu przedstawiono główne ustalenia i wnioski z drugiego sprawozdania.

Inwigilacja: aktualizacja stanu prawnego i badania terenowe

Druga część prac badawczych FRA jest poświęcona przeglądowi ram prawnych regulujących prace wywiadowcze w 28 państwach członkowskich UE, analizie stosowanych mechanizmów nadzoru oraz przyjrzeniu się środkom odwoławczym przysługującym osobom, które uważają, że naruszono ich prawa.

Ramy prawne w zakresie inwigilacji

Od 2015 r. nowe zagrożenia i technologie dały początek szeroko zakrojonym reformom w kilku państwach członkowskich UE, zwłaszcza we Francji, w Niemczech, Holandii, Zjednoczonym Królestwie i Finlandii, która jest w trakcie wdrażania całościowej reformy.

„[Nowe] przepisy można ocenić pozytywnie o tyle, o ile wyraźnie regulują kwestie, które wcześniej pozostawały w sferze dorozumienia.” (Prawnik)

Te reformy przepisów w zakresie inwigilacji przyczyniły się do zwiększenia przejrzystości. Ramy prawne regulujące działalność wywiadowczą w 28 państwach członkowskich UE pozostają jednak zarówno niezwykle zróżnicowane, jak i złożone. Międzynarodowe normy w zakresie praw człowieka wymagają określenia mandatu i uprawnień służb wywiadowczych w jasnych, przewidywalnych i dostępnych

przepisach. Ekspertcy wyrazili jednak obawy, że głównym źródłem niepewności jest utrzymujący się brak jasności.

„Podstawą kultury tajnych służb jest niejawność, natomiast obecna kultura społeczeństwa dąży do maksymalnej otwartości. Kluczowym elementem, na którym opiera się dziś istnienie tajnych służb, jest zaufanie – zaufanie społeczeństwa, że służby te potrafią działać w granicach prawa. Aby się nim cieszyć, służby muszą realizować swoją działalność w sposób bardziej przejrzysty niż dotąd.” (Organ ekspercki)

„[Prawo] wielokrotnie nie było w stanie sprostać kryteriom jasności i przewidywalności.” (Organ ekspercki)

W myśl europejskiej konwencji praw człowieka (EKPC) i prawa UE samo istnienie przepisów dopuszczających stosowanie środków inwigilacji stanowi ingerencję w prawo do życia prywatnego. Również europejskie sądy uznają gromadzenie danych przez służby wywiadowcze za ingerencję. Taka ingerencja musi być uzasadniona i zgodna z prawami człowieka.

Gromadzenie i zakres danych

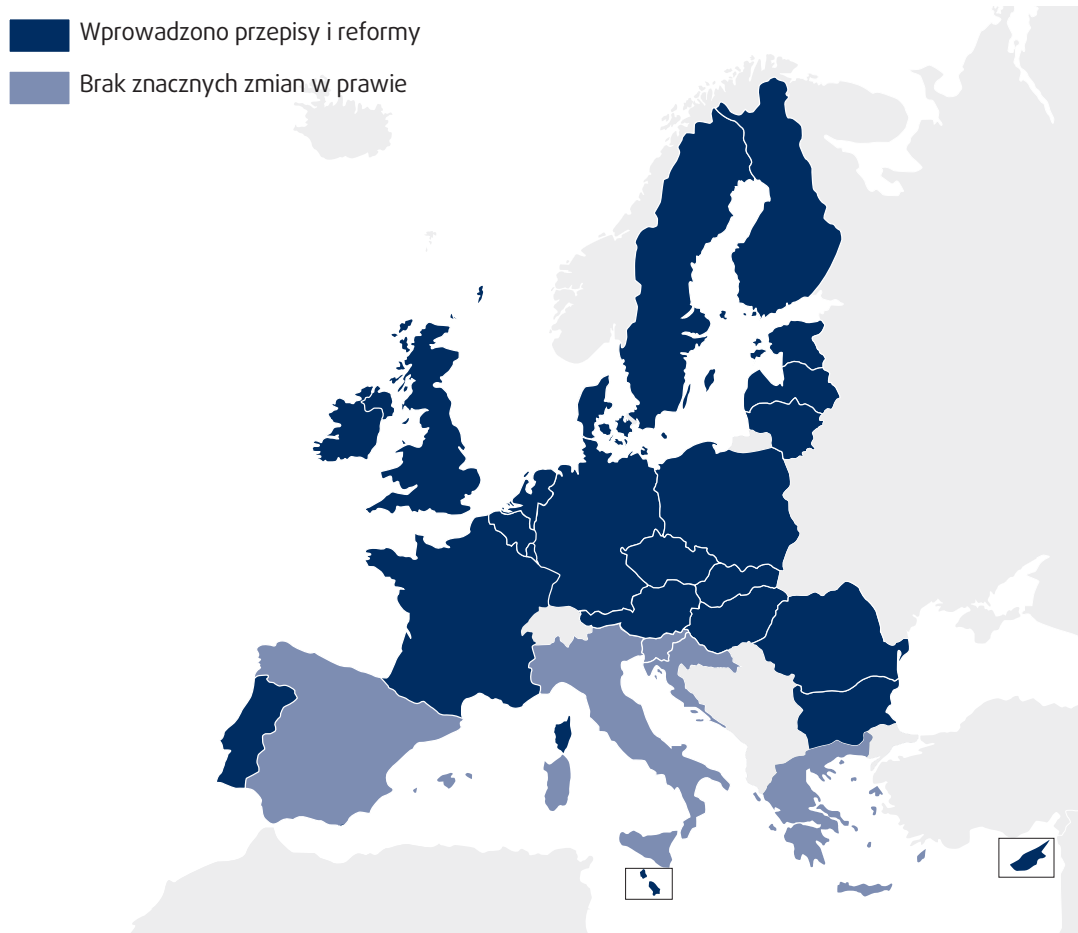
Druga fala prac badawczych FRA opiera się na sprawozdaniu agencji z 2015 r. i uzupełnia je o analizę społeczno-prawną. W szczególności:

- aktualizuje ustalenia dotyczące stanu prawnego zawarte w pierwszym sprawozdaniu; oraz
- analizuje wnioski z rozmów w terenie przeprowadzonych z najważniejszymi podmiotami w tym obszarze, takimi jak organy eksperckie, komisje parlamentarne, władza sądownicza, organy ochrony danych, krajowe instytucje

ds. praw człowieka, jak również organizacje społeczeństwa obywatelskiego, przedstawiciele środowiska akademickiego i mediów.

FRA realizowała prace w terenie w 2016 r. i w toku tych prac przeprowadziła ponad 70 rozmów w siedmiu państwach członkowskich UE: Belgii, Francji, Holandii, Niemczech, Szwecji, Włoszech i Zjednoczonym Królestwie. Rozmowy były poświęcone sposobowi wdrażania w praktyce ram prawnych w zakresie inwigilacji oraz temu, czy są zgodne z prawami podstawowymi.

Rysunek 1: Ramy prawne państw członkowskich UE w zakresie inwigilacji zreformowane od października 2015 r.

Źródło: FRA, 2017

Uwagi terminologiczne

Ogólny nadzór nad komunikacją

Dane wywiadowcze mogą być gromadzone za pomocą środków technicznych i na dużą skalę. Tę technikę inwigilacji opisuje się różnymi pojęciami, na przykład „wywiad sygnałowy”, „inwigilacja strategiczna”, „masowe uprawnienia śledcze”, „masowa inwigilacja cyfrowa” i „przechowywanie danych na zasadzie ogólnej”. Tam, gdzie to możliwe, FRA posługuje się pojęciami pochodzącymi z przepisów krajowych, używa jednak również terminu rodzajowego obejmującego te pojęcia – „ogólny nadzór nad komunikacją”.

Inwigilacja ukierunkowana i nieukierunkowana

W zależności od tego, czy działania wywiadowcze są ukierunkowane na konkretny cel, środki inwigilacji można podzielić na środki inwigilacji ukierunkowanej i nieukierunkowanej. „Inwigilacja ukierunkowana” zakłada istnienie wcześniejszego podejrzenia co do osoby bądź organizacji będącej przedmiotem inwigilacji. „Inwigilacja nieukierunkowana” ma miejsce w przypadku, gdy nie ma wcześniejszego podejrzenia ani określonego celu.

Inwigilację ukierunkowaną w pewnym stopniu regulują niemal wszystkie 28 państw członkowskich UE. Natomiast zaledwie w pięciu państwach członkowskich obowiązują obecnie szczegółowe przepisy w zakresie ogólnego nadzoru nad komunikacją. Środki zabezpieczające w rzeczy samej ograniczają możliwość nadużyć i w niektórych państwach członkowskich je umocniono, choć w mniejszym zakresie w przypadku inwigilacji ukierunkowanej na podmioty zagraniczne. Środki zabezpieczające są również co do zasady słabsze – i mniej przejrzyste – w kontekście międzynarodowej współpracy wywiadowczej, co sugeruje potrzebę większego uregulowania takiej współpracy.

Rozliczalność

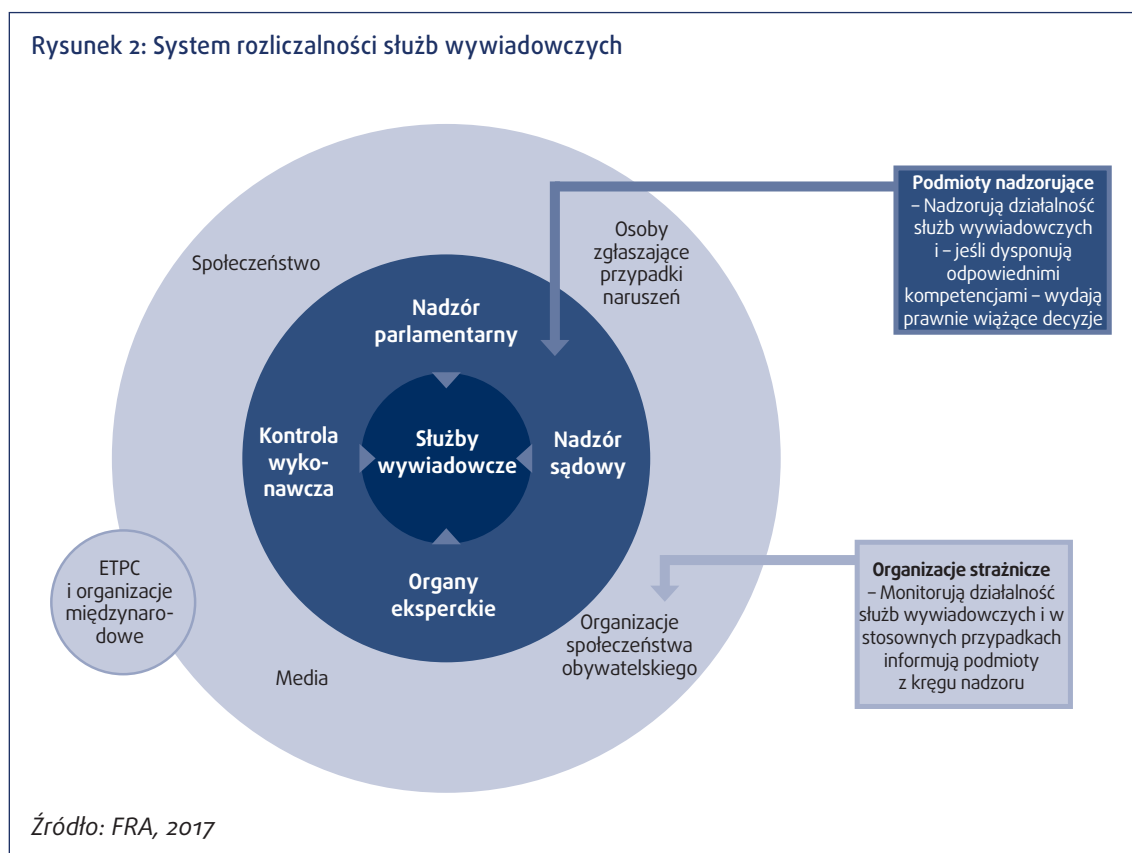
Prace służb wywiadowczych w 28 państwach członkowskich nadzorują różne podmioty, w tym organy władzy sądowniczej, organy eksperckie, komisje parlamentarne i organy ochrony danych. W tej zdominowanej przez zachowanie tajemniczości takiej

nadzór jest niezbędny: pomaga zagwarantować pociąganie służb wywiadowczych do odpowiedzialności za ich działania oraz sprzyja rozwojowi skutecznych zabezpieczeń wewnętrznych w ramach tych służb.

„Nadzór nie świadczy o braku zaufania, lecz o dążeniu do wyjaśnienia.”

(Komisja parlamentarna)

Władza sądownicza i organy eksperckie często uczestniczą w nadzorze nad stosowaniem środków inwigilacji. Wspecjalizowane komisje parlamentarne w ujęciu ogólnym skupiają się na ocenie rządowej polityki strategicznej – takie komisje utworzyło w tym celu 21 państw członkowskich. W siedmiu państwach członkowskich organy ochrony danych dysponują znacznymi uprawnieniami w stosunku do służb wywiadowczych, niemniej w pozostałych państwach UE ich uprawnienia są ograniczone bądź nie istnieją – głównie z uwagi na wyjątek dotyczący kwestii bezpieczeństwa narodowego zapisany w prawie o ochronie danych.

Niemal wszystkie osoby z ramienia organów nadzoru, z którymi przeprowadzono rozmowy, utrzymywały, że są w stanie oprzeć się zewnętrznemu wpływowi, niemniej niektórzy prawnicy, przedstawiciele społeczeństwa obywatelskiego i środowiska akademickiego zakwestionowali ich niezależność i skuteczność. Wysłuchani eksperci podkreślili, że pełny dostęp do wszystkich istotnych danych i informacji jest kluczowy dla skuteczności nadzoru – podobnie jak możliwość skorzystania z takiego dostępu. Pracownikami organów nadzoru są głównie specjaliści z dziedziny prawa, zatem brak możliwości uzyskania dostępu do stosownych danych i informacji sprowadza się czasami do ograniczonych możliwości technicznych w zakresie funkcji nadzoru. Rozmówcy przyznali, że te czynniki stanowią problem – oraz że poufny charakter pracy może sprawiać, że poszczególne osoby niechętnie będą zasięgać opinii zewnętrznych specjalistów.

„Trudno mówić o przejrzystości w odniesieniu do pracy służb, których skuteczność jest uzależniona od tajności.”
(Komisja parlamentarna)

„Organ nadzoru musi mieć możliwość działać niezależnie i w pełnym wymiarze oraz specjalizować i dobierać własny personel.” (Organ ekspercki)

„Potrzebujemy więcej informatyków.” (Organ ekspercki)

Obiecujące praktyki

Promowanie przejrzystości w nadzorze

Niektóre państwa członkowskie osiągają wyższą przejrzystość przy jednoczesnym utrzymaniu niezbędnego poziomu tajności. Podejście organów nadzoru do kwestii przejrzystości różni się jednak w poszczególnych państwach i w niektórych obejmuje publikowanie regularnych sprawozdań, a w innych prowadzenie stron internetowych czy korzystanie z mediów społecznościowych. Poniżej przedstawiono przykłady sposobów promowania przejrzystości przez organy nadzoru.

Regularna publikacja szczegółowych sprawozdań

Włoska komisja parlamentarna do spraw służb wywiadowczych i służb bezpieczeństwa odpowiedzialnych za kontrolę tajemnicy państwowej – COPASIR, francuska delegacja parlamentarna ds. inwigilacji – DPR, niemiecka parlamentarna komisja ds. kontroli – PKGr i Komitet Parlamentu ds. Wywiadu i Bezpieczeństwa – ISC – w Zjednoczonym Królestwie są prawnie zobowiązane do regularnego publikowania sprawozdań. Takie działania sprzyja przejrzystości, ponieważ zapewnia regularne informowanie parlamentu i społeczeństwa o pracach komisji parlamentarnych ds. nadzoru.

Włochy, COPASIR (2017); Francja, DPR (2017); Niemcy, PKGr (2016); i Zjednoczone Królestwo, ISC (2016)

Publikowanie sprawozdań na temat treści posiedzeń komisji parlamentarnych

Zjednoczone Królestwo - w swoim rocznym sprawozdaniu ISC umieszcza link (hostowany na swojej stronie internetowej) do transkrypcji posiedzeń, które odbyły się w okresie sprawozdawczym, zapewniając w ten sposób dobry wgląd w jej prace.

Zjednoczone Królestwo, ISC (2016)

Sprawozdania na temat liczby inwigilowanych osób

Roczne sprawozdania francuskiej krajowej komisji ds. kontroli technik inwigilacji, CNCTR, oraz niemieckiej komisji G10 zawierają dane statystyczne dotyczące liczby osób, które były inwigilowane w danym okresie sprawozdawczym. Dane są pozyskiwane w drodze wykonywania uprawnień nadzorczych nadanych tym organom eksperckim.

Francja, CNCTR (2016); Niemcy, Parlament Federalny (2017)

Sprawozdanie dotyczące współpracy służb wywiadowczych

Sprawozdanie roczne belgijskiej stałej komisji I z 2016 r. zawiera zatwierdzenie międzynarodowej współpracy służb wywiadowczych w kwestii zagranicznych bojowników terrorystycznych. W sprawozdaniu komisja nakreśliła ponadto szereg zasad regulujących międzynarodową współpracę służb wywiadowczych, jak również nadzór nad nią.

Belgia, stała komisja I (2016)

Uprawnienia do wydawania wiążących decyzji również są niezwykle istotne. Choć w ramach nadzoru w większości państw członkowskich UE istnieje co najmniej jeden niezależny organ, niektóre z takich organów nie mają uprawnień decyzyjnych. Położono również nacisk na wagę kontroli publicznej, a część rozmówców uznała, że sprawozdania publikowane przez organy nadzoru nie zawierają wystarczających informacji. Ponadto respondenci podkreślili znaczenie przeciwdziałania fragmentacji nadzoru poprzez współpracę różnych podmiotów uczestniczących w procesie nadzoru, zarówno na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym.

„Czy w naszym sprawozdaniu jest więcej informacji? Owszem, i sądzę, że w następstwie doniesień Snowdena niewątpliwie wywierano większy nacisk na zawieranie obszerniejszych informacji, a te nowe przepisy stanowią dobry przykład, który zachęca do większej otwartości. Myślę, że będziemy utrzymywać tę presję....”
(Organ ekspercki)

„Jeśli jednak chodzi o kwestie merytoryczne, powiedzmy sobie: czego się dowiedzieliśmy od [organu eksperckiego]? Ile było przypadków przechwycenia? Nie tylko ile razy się spotkaliśmy, ale też co było przedmiotem naszych rozmów. Czy podjęto jakieś nietypowe decyzje? Czy dowiedzieliśmy się o jakichś nowatorskich technologiach? Chcielibyśmy to wiedzieć.” (Organizacja społeczeństwa obywatelskiego)

„[Ważne jest], by upewnić się, że każdy organ dysponujący uprawnieniami w tym obszarze rozumie, co można zrobić... Sądzę jednak, że tym, co budzi największe obawy, są fragmentacja, złożoność i brak przejrzystości.”
(Organ ochrony danych)

Badanie FRA wykazało, że nadzór nad międzynarodową współpracą służb wywiadowczych jest mniej rozwinięty – 17 państw członkowskich nie wymaga nadzorowania takich działań, a inne ograniczyły zakres takiego nadzoru. Część państw członkowskich wprowadziła środki zabezpieczające dostosowane pod kątem międzynarodowej wymiany danych wywiadowczych, niemniej znaczna liczba państw członkowskich (27) wymaga jedynie wcześniejszej zgody organu władzy wykonawczej.

„Coraz powszechniejsza praktyka rządów polegająca na przekazywaniu informacji wywiadowczych uzyskanych dzięki tajnemu nadzorowi i dzieleniu się nimi między sobą – praktyka, której przydatność w zwalczaniu międzynarodowego terroryzmu, jak już stwierdzono, nie podlega wątpliwości i która dotyczy zarówno wymiany między państwami członkowskimi Rady Europy, jak i z innymi jurysdykcjami – jest kolejnym czynnikiem wymagającym szczególnej uwagi, jeżeli chodzi o zewnętrzny nadzór i środki odwoławcze.”
(ETPC, Szabo i Vissy przeciwko Węgrom, skarga nr 37138/14, 12 stycznia 2016 r., pkt 78)

„Mamy do czynienia z luką w łańcuchu odpowiedzialności. Wiemy, że wszystkie organy nadzoru monitorują służby wywiadowcze w swoim kraju, nikt jednak nie przygląda się przebiegowi współpracy tajnych służb w ujęciu ogólnym. Gdy nasze służby wysyłają informacje, monitorujemy przestrzeganie przez nie zasad, nie wiemy jednak, jak służby wywiadowcze na drugim końcu wymiany wykorzystają te informacje – zawsze śledzimy tylko jedną stronę równania, a nie mamy świadomości, co dzieje się po drugiej.” (Organ ekspercki)

Obiecujące praktyki

Usprawnianie międzynarodowej współpracy organów nadzoru

Równy dostęp do informacji uzyskanych w drodze współpracy międzynarodowej mógłby przyczynić się do usprawnienia współpracy między organami nadzoru w wymiarze międzynarodowym. W 2015 r. organy nadzoru z Belgii, Danii, Holandii, Norwegii i Szwajcarii zapoczątkowały wspólny projekt, w ramach którego każdy z organów prowadzi na szczeblu krajowym dochodzenie w odniesieniu do zagranicznych bojowników terrorystycznych. Sprawozdanie końcowe ma zostać przygotowane w 2017 r. Oceny średniookresowe wskazują na wartość dodaną takich skoordynowanych prac.

Belgia, stała komisja I (2016), s. 80; Holandia, CTI-VD (2017), s. 33

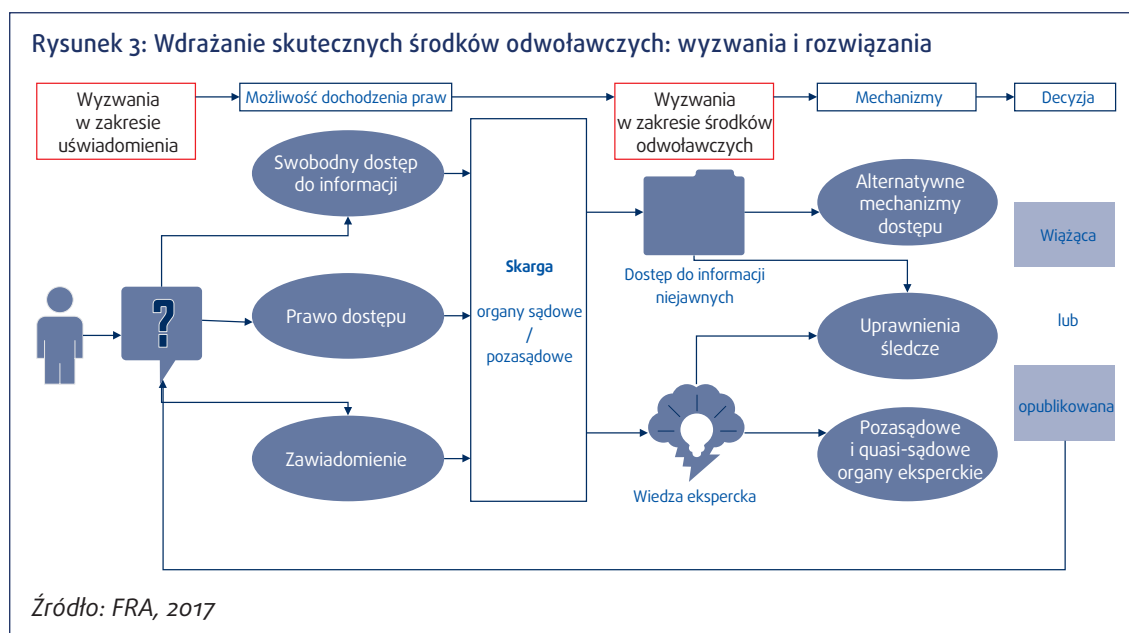
Środki prawne

Potrzeba zachowania poufności w obszarze inwigilacji może wpływać zarówno na skuteczność nadzoru, jak i na możliwość dochodzenia przez osoby roszczeń z tytułu naruszeń. Choć w kontekście tajnego nadzoru można mówić o prawie do dochodzenia roszczeń, jest ono siłą rzeczy ograniczone. Wysłuchani eksperci zwrócili uwagę na to, że do poszczególnych organów odwoławczych trafia od 10 do 20 skarg rocznie.

„Przeciętny obywatel nawet nie wie, dokąd zwrócić się ze skargą.” (Organ ochrony danych)

„[Ramy prawne regulujące kwestię ochrony osób zgłaszających przypadki naruszeń] nie są uznawane za szczególnie skuteczne. Z tego względu wielokrotnie zgłaszano zapotrzebowanie polityczne na zapewnienie kompleksowej ochrony takich osób.” (Organ ekspercki)

„W idealnym scenariuszu nigdy nie musielibyśmy odmawiać. Do tego powinniśmy dążyć w przyszłości – zrozumienia [przez służby] zasadniczych i prawnych ograniczeń.”
(Organ władzy sądowniczej)

Pozasądowe środki odwoławcze charakteryzują się zwykle większą dostępnością niż mechanizmy sądowe, z uwagi na niższe koszty, szybszy bieg postępowania i mniej restrykcyjne przepisy proceduralne. Dwadzieścia pięć państw członkowskich dopuszcza wnoszenie przez osoby skarg dotyczących inwigilacji do takich organów. Dla swojej skuteczności organy odwoławcze również muszą dysponować określonymi uprawnieniami – zwłaszcza prawem dostępu do informacji niejawnych oraz wydawania wiążących decyzji. Organy eksperckie i organy ochrony danych dysponują takimi uprawnieniami w większości państw członkowskich.

„Moim zdaniem w tym niezwykle złożonym obszarze rząd oprócz zasobów ma także tę dodatkową przewagę, jaką jest wiedza o tym, czym [służby] się zajmują, oraz możliwość [utajnienia] wszystkiego, co problematyczne. Domagamy się znacznie większej przejrzystości, zdecydowania sądów krajowych.”

(Organizacja społeczeństwa obywatelskiego)

Niemniej jednak prawnicy, przedstawiciele społeczeństwa obywatelskiego i środowiska akademickiego,

z którymi konsultowano się w toku badania FRA, często kwestionowali skuteczność istniejących środków odwoławczych. Ich zdaniem niewiele osób ma w ogóle świadomość dostępności takich środków. Ponadto prawo dostępu do informacji zawartych w poszczególnych aktach oraz prawo do otrzymania zawiadomienia o inwigilacji nie są spójnie wdrażane. Oba prawa mogą być ograniczone na podstawie różnych przesłanek związanych z bezpieczeństwem narodowym.

„W przedmiotowej sprawie [...] skorzystanie ze szczególnych uprawnień wyglądało na zatwierdzone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Stosunków w Królestwie, jeśli nie przez samego szefa [służb wywiadowczych], a nawet podległego urzędnika [służb wywiadowczych], w każdym jednak razie nie było poprzedzone przeglądem przeprowadzonym przez niezależny organ dysponujący prawem do zapobieżenia mu lub zakończenia jego stosowania [...]. Ponadto kontrola następcza nie pozwala na przywrócenie poufności źródeł dziennikarskich po tym, jak została ona pogwałcona.”

(ETPC, *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V. i Inni przeciwko Holandii*, skarga nr 39315/06, 22 listopada 2012 r., pkt 100–101)

Obiecujące praktyki

Przejrzysta kontrola nad odmową uznania praw

W **Holandii i Niemczech** organy nadzoru analizują podstawy odmowy przekazania zawiadomienia bądź udzielenia dostępu do informacji.

Jako że w latach 2007–2010 w Holandii nie skierowano zawiadomienia do żadnej osoby, w 2013 r. komitet ds. kontroli służb wywiadowczych i służb bezpieczeństwa, CTIVD, postanowił wszcząć specjalne dochodzenie dotyczące obowiązku informowania. Niderlandzki organ nadzoru stwierdził, że w międzyczasie skierowano zawiadomienia do 13 osób. Podobne dochodzenie zorganizowano w 2016 r.

W Niemczech komisja G 10 może podjąć decyzję o zawiadomieniu osób na podstawie informacji przekazanych przez służby wywiadowcze. W 2016 r. ten organ nadzoru postanowił o odroczeniu poinformowania 1040 osób/instytucji i jednogłośnie uzgodnił, że 188 podmiotów nigdy nie otrzyma zawiadomienia. Co do inwigilacji strategicznej, komisja G 10 rozpatrzyła 58 przypadków dotyczących informacji związanych z terroryzmem międzynarodowym. W większości przypadków (51) federalna służba wywiadowcza, BND, poinformowała komisję G 10, że nie jest możliwe zidentyfikowanie osoby za pośrednictwem środka inwigilacji. W sześciu przypadkach komisja postanowiła odroczyć przekazanie informacji; w żadnym przypadku nie podjęła decyzji o bezterminowym odrzuceniu informacji; a w jednym odnotowała przekazanie informacji przez służby BND.

Zob. *Holandia, (CTIVD) (2013) i CTIVD (2016), s. 14; Niemcy, Parlament Federalny (Deutscher Bundestag) (2017a), s. 6 i 8*

Brak wiedzy fachowej w zakresie zachowania poufności i kwestii technicznych również stanowi problem – zarówno w przypadku podmiotów sądowych, jak i pozasądowych. W kontekście sądownictwa państwa członkowskie wypracowały szereg sposobów na rozwiązanie tego problemu, na przykład poprzez opracowanie alternatywnych procedur kontradyktoryjnych umożliwiających korzystanie z informacji niejawnych, tworzenie mechanizmów współpracy – również ze służbami wywiadowczymi – w celu rozwiązania problemu braku wiedzy fachowej oraz ustanawianie organów quasi-sądowych.

Te rozwiązania pokazują, że trudności w osiągnięciu skutecznych środków naprawczych można przezwyciężyć. Podobnie ustanowienie rzeczywiście jasnych ram prawnych, opracowanie odpowiednich środków zabezpieczających oraz zapewnienie skutecznego nadzoru jest możliwe – i jest najlepszym sposobem na zagwarantowanie, by udoskonalone środki bezpieczeństwa, które inwigilacja umożliwia, były w pełni zgodne z prawami podstawowymi.

Najważniejsze ustalenia i opinie FRA

Przedstawione poniżej opinie opierają się na kluczowych ustaleniach z badania FRA dotyczącego *inwigilacji prowadzonej przez służby wywiadowcze* nakreślonych w drugiej części poświęconej „perspektywie badań terenowych i aktualizacji stanu prawnego”.

Zapewnienie jasnych ram prawnych

Służby wywiadowcze przyczyniają się do ochrony bezpieczeństwa narodowego. Aby robić to skutecznie, często muszą działać w tajemnicy. Niemniej jednak międzynarodowe i europejskie standardy w zakresie praw człowieka wymagają jasnego

określenia w ramach prawnych mandatu i uprawnień służb wywiadowczych oraz ustanowienia w przepisach środków zabezpieczających przed arbitralnymi działaniami, by zrównoważyć brak jawności. Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) stwierdził, że krajowe ramy prawne muszą być jasne, dostępne i przewidywalne. Rodzi to obowiązek po stronie państw członkowskich do zapisania w prawie minimalnych środków zabezpieczających, na przykład określenia charakteru przestępstw, które mogą prowadzić do nakazów przechwytywania, oraz zdefiniowanie kategorii osób, które można objąć inwigilacją. Badania terenowe FRA dowodzą, że przepisy w zakresie inwigilacji są uznawane za złożone oraz że potrzebne są bardziej czytelne ramy prawne zawierające rzeczowe definicje.

Opinia FRA 1

Państwa członkowskie UE powinny przyjąć jasne, szczegółowe i kompleksowe przepisy w zakresie inwigilacji. Krajowe ramy prawne powinny jak najbardziej szczegółowo regulować kwestie mandatu i uprawnień służb wywiadowczych oraz środków inwigilacji, z których służby te mogą korzystać. Środki zabezpieczenia praw podstawowych powinny być wyraźnie ujęte w przepisach w zakresie inwigilacji oraz uwzględniać gwarancje ochrony danych i prywatności w przypadku gromadzenia, zatrzymywania i rozpowszechniania danych oraz uzyskiwania dostępu do nich.

Zapewnienie szeroko zakrojonych konsultacji i jawności procesu legislacyjnego

Opracowywaniu przepisów w zakresie inwigilacji powinna towarzyszyć otwarta debata między najważniejszymi zainteresowanymi stronami. Podczas rozmów na temat projektów przepisów z zakresu inwigilacji rządy powinny poświęcić czas na wyjaśnienie potrzeb służb wywiadowczych oraz wskazanie, które gwarancje w zakresie praw podstawowych dana ustawa ustanawia. Z danych FRA wynika, że w ostatnich latach państwa członkowskie UE przeprowadziły reformy swoich przepisów z dziedziny inwigilacji i przeciwdziałania terroryzmowi. Część prac w procesie legislacyjnym toczyła się w tym samym czasie, co badania FRA w terenie. Wystąpienia eksperci podkreślili potrzebę szerszego zaangażowania kluczowych podmiotów i zainteresowanych stron w procesie opracowywania przepisów z zakresu inwigilacji. Niektóre państwa członkowskie zamiast obierać przyspieszoną ścieżkę wprowadzania nowych przepisów, prowadzą konsultacje publiczne online i toczą ożywione dyskusje w parlamencie. W *Sprawozdaniu na temat praw podstawowych 2017* FRA podkreśliła potrzebę przyjęcia takiego podejścia.

Opinia FRA 2

Państwa członkowskie UE powinny przeprowadzić szerokie konsultacje społeczne z wieloma zainteresowanymi stronami, zapewnić przejrzystość procesu legislacyjnego, a także wprowadzić odpowiednie międzynarodowe i europejskie normy i zabezpieczenia w procesie reformowania przepisów dotyczących nadzoru.

Nadanie niezależnym organom nadzoru służb wywiadowczych wystarczających uprawnień i kompetencji

Utworzenie silnego mechanizmu nadzoru to kluczowa część systemu rozliczalności w obszarze inwigilacji. Te ramy nadzoru powinny odzwierciedlać uprawnienia służb wywiadowczych. W orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przewidziano, że organy nadzoru powinny być niezależne i dysponować odpowiednimi uprawnieniami i kompetencjami. Z ustaleń FRA pochodzących z badania wynika, że wszystkie państwa członkowskie UE mają w swoich ramach nadzoru co najmniej jeden niezależny organ. W badaniu stwierdzono jednak również ograniczenia pełnej niezależności. Niektóre organy nadzoru są w dużej mierze zależne od organów władzy wykonawczej: prawo nie gwarantuje im uprawnień do podejmowania wiążących decyzji, dysponują ograniczonym personelem i budżetem bądź ich biura mieszczą się w budynkach rządowych.

Opinia FRA 3

Państwa członkowskie UE powinny ustanowić solidne ramy nadzoru odpowiadające uprawnieniom i kompetencjom nadanym służbom wywiadowczym. Niezależność organów nadzoru powinna być zapisana w prawie i stosowana w praktyce. Państwa członkowskie UE powinny zapewnić organom nadzoru odpowiednie zasoby finansowe i ludzkie, w tym zróżnicowany personel specjalistów z dziedzin technicznych. Państwa członkowskie powinny ponadto nadać wszystkim organom nadzoru uprawnienia do wszczynania własnych dochodzeń, jak również zapewnić im stały, pełny i bezpośredni dostęp do informacji i dokumentów niezbędnych do realizowania ich mandatu. Państwa członkowskie powinny zagwarantować wiążący charakter decyzji organów nadzoru.

Umocnienie nadzoru dzięki wystarczającej fachowej wiedzy technicznej

Dysponowanie przez organy nadzoru fachową wiedzą techniczną i możliwościami technicznymi ma kluczowe znaczenie, zwłaszcza w świetle dynamicznie rozwijających się technologii w sferze cyfrowej. Z prac FRA w terenie wynika, że niewystarczająca wiedza organów nadzoru z dziedziny IT oraz ich ograniczone zdolności techniczne w zakresie

pełnego dostępu do danych wywiadowczych stawią – i będą stanowić – duży problem. Wysłuchani eksperci twierdzili, że czasami by uzupełnić swoją fachową wiedzę prawniczą muszą opierać się na opinii specjalistów zewnętrznych. Z badań prawnych FRA wynika, że przepisy niektórych państw członkowskich UE wyraźnie przewidują wymóg dysponowania przez organy nadzoru fachową wiedzą techniczną.

Opinia FRA 4

Przepisy państw członkowskich UE powinny gwarantować, że w organach nadzoru pracuje personel dysponujący wymaganą fachową wiedzą techniczną umożliwiającą niezależną ocenę często wysoce technicznej pracy służb wywiadowczych.

Zapewnienie otwartości organów nadzoru na kontrolę publiczną

Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreślił, że służby wywiadowcze i organy nadzoru powinny ponosić odpowiedzialność za swoją pracę. Powinny być przejrzyste i skutecznie informować parlamenty i społeczeństwo o swojej działalności. Z badania FRA wynika, że w niektórych państwach członkowskich udało się osiągnąć większą przejrzystość przy jednoczesnym utrzymaniu niezbędnego poziomu tajności. Eksperci wysłuchani w toku prac FRA w terenie są zdania, że zwiększenie przejrzystości to kwestia szczególnej wagi. Podejście organów nadzoru do kwestii przejrzystości znacznie się jednak różni w poszczególnych państwach członkowskich i w niektórych obejmuje publikowanie regularnych sprawozdań, a w innych prowadzenie stron internetowych czy korzystanie z mediów społecznościowych.

Opinia FRA 5

Państwa członkowskie UE powinny zagwarantować, by kompetencje organów nadzoru obejmowały sprawozdawczość publiczną w celu zwiększenia przejrzystości. Sprawozdania organów nadzoru powinny należeć do domeny publicznej i zawierać szczegółowy przegląd systemów nadzoru i związanych z nimi działań (np. zatwierdzania środków inwigilacji, bieżących środków kontroli, dochodzeń ex-post i rozpatrywania skarg).

Promowanie ciągłości nadzoru

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że skuteczny nadzór wymaga „ciągłej kontroli” na każdym etapie. Ustalenia z badania FRA wskazują na niezwykle zróżnicowanie struktur nadzoru w państwach członkowskich UE. Zaangażowanie różnych organów na różnych etapach nadzoru – od zatwierdzenia środka inwigilacji po nadzorowanie jego stosowania – może prowadzić do potencjalnych luk w sprawowanym nadzorze bądź nakładania się kompetencji w tym zakresie. Takie niedoskonałości podważają adekwatność środków zabezpieczających. Prace FRA w terenie wyraźnie ukazują, że instytucjonalna i nieformalna współpraca między organami nadzoru w poszczególnych państwach członkowskich odgrywa zasadniczą rolę.

Opinia FRA 6

Państwa członkowskie UE powinny zapewnić, by mandaty organów nadzoru wzajemnie się uzupełniały, tak by w ujęciu ogólnym organy te sprawowały ciągłą kontrolę i zapewniały stosowne środki zabezpieczające. Taką komplementarność można osiągnąć dzięki nieoficjalnej współpracy między organami nadzoru lub za pomocą środków ustawowych.

Umocnienie środków zabezpieczających w przypadku zawodów chronionych

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że są potrzebne wzmocnione środki zabezpieczające w celu ochrony źródeł dziennikarskich w kontekście inwigilacji. Ta zasada odnosi się również do innych zawodów, które z uwagi na ogólne zasady, takie jak immunitet poselski, niezawisłość władzy sędziowskiej i poufność kontaktów między prawnikami a ich klientami, również wymagają wyższego poziomu ochrony. Z badań FRA wynika, że choć przyjmowane są różnorodne podejścia, w kilku państwach członkowskich UE obowiązują przepisy, w których w przypadku przetwarzania danych osobowych zgromadzonych w drodze inwigilacji osób będących przedstawicielami zawodów chronionych przewidziano rozszerzone procedury nadawania uprawnień i zatwierdzania oraz bardziej rygorystyczne kontrole.

Opinia FRA 7

Państwa członkowskie UE powinny ustanowić specjalne procedury prawne w celu ochrony tajemnicy zawodowej takich grup jak postowie, przedstawiciele władzy sądowniczej, prawnicy i pracownicy mediów. Wdrożenie tych procedur winien nadzorować niezależny organ.

Zapewnienie skutecznej ochrony osób zgłaszających przypadki naruszenia

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że należy zagwarantować zgłaszanie przypadków naruszeń przez urzędników służby cywilnej. Osoby zgłaszające przypadki naruszenia mogą wnieść znaczący wkład w odpowiednie funkcjonowanie systemu rozliczalności. Z badań FRA wynika, że w państwach członkowskich UE obowiązują różne praktyki w zakresie sygnalizowania naruszeń. Wysłuchani eksperci wyrażali rozbieżne opinie na temat ochrony osób zgłaszających przypadki naruszenia.

Opinia FRA 8

Państwa członkowskie UE powinny zapewnić skuteczną ochronę osób zgłaszających przypadki naruszenia w służbach wywiadowczych. Takie osoby wymagają systemu stworzonego z uwzględnieniem szczególnej specyfiki ich obszaru działalności.

Uregulowanie międzynarodowej współpracy służb wywiadowczych za pomocą zasad poddanych ocenie organów nadzoru

Z analizy porównawczej stanu prawnego przeprowadzonej przez FRA wynika, że w niemal wszystkich państwach członkowskich obowiązują przepisy regulujące międzynarodową współpracę wywiadowczą. Niemniej jednak zaledwie jedna trzecia z nich wymaga od służb wywiadowczych opracowania wewnętrznych zasad regulujących procesy i procedury współpracy międzynarodowej, w tym środki zabezpieczające dotyczące wymiany danych. Jeżeli takie zasady istnieją, na ogół są tajne. Zaletwie kilka państw członkowskich dopuszcza możliwość oceny porozumień o międzynarodowej współpracy wywiadowczej przez organy zewnętrzne.

Opinia FRA 9

Państwa członkowskie UE powinny określić zasady regulujące przebieg wymiany danych wywiadowczych na szczeblu międzynarodowym. Zasady te należy poddać przeglądom organów nadzoru, które powinny ocenić, czy procesy przekazywania i otrzymywania danych wywiadowczych zapewniają poszanowanie praw podstawowych i obejmują odpowiednie środki zabezpieczające.

Zdefiniowanie w przepisach kompetencji organów nadzoru w stosunku do międzynarodowej współpracy wywiadowczej

Z analizy porównawczej stanu prawnego przeprowadzonej przez FRA wynika, że w przepisach większości państw członkowskich nie ma jasnych zapisów co do tego, czy organy nadzoru mogą nadzorować wymianę informacji w ramach współpracy międzynarodowej. Osiem państw członkowskich UE przewiduje kompetencje organów nadzoru w odniesieniu do międzynarodowej wymiany danych wywiadowczych – z pewnymi ograniczeniami bądź bez ograniczeń. Przepisy trzech państw członkowskich UE wykluczają jakąkolwiek formę niezależnego nadzoru. W pozostałych 17 państwach członkowskich ramy prawne są poddawane interpretacji w celu ustalenia kompetencji organów nadzoru w przypadku międzynarodowej wymiany danych wywiadowczych.

Opinia FRA 10

Państwa członkowskie UE powinny zapewnić, by w ramach prawnych regulujących współpracę wywiadowczą jasno zdefiniowano zakres kompetencji organów nadzoru w obszarze współpracy służb wywiadowczych.

Zwolnienie organów nadzoru ze stosowania zasady nieudostępniania informacji stronom trzecim

W przypadku międzynarodowej współpracy służb wywiadowczych zasada nieudostępniania informacji osobom trzecim uniemożliwia służbom ujawnienie stronie trzeciej bez zgody źródła jakichkolwiek danych otrzymanych od partnera. W badaniu FRA podkreślono, że zasada nieudostępniania informacji

stronom trzecim chroni źródła i gwarantuje zaufanie wśród współpracujących służb wywiadowczych. Niemniej jednak z danych FRA wynika, że organy nadzoru często są uznawane za „strony trzecie” i z tego względu nie mogą uzyskać dostępu do danych pozyskanych w drodze współpracy międzynarodowej. W niektórych państwach członkowskich organy nadzoru nie są już uznawane za „strony trzecie” i cieszą się pełnym dostępem do takich danych.

Opinia FRA 11

Niezależnie od zasady nieudostępniania informacji stronom trzecim państwa członkowskie UE powinny rozważyć udzielenie organom nadzoru pełnego dostępu do danych przekazywanych w ramach współpracy międzynarodowej. Doprowadziłoby to do poszerzenia uprawnień nadzorczych i objęcia nadzorem wszystkich danych dostępnych służbom wywiadowczym i przez nie przetwarzanych.

Zapewnienie skutecznych środków odwoławczych przed niezależnymi organami dysponującymi uprawnieniami naprawczymi

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że o skuteczności środka odwoławczego stanowią uprawnienia śledcze i decyzyjne przyznane organom sądowym i pozasądowym. Organ odwoławczy powinien przede wszystkim mieć dostęp do lokali służb wywiadowczych oraz zgromadzonych danych. Ponadto należy mu nadać uprawnienia do podejmowania wiążących decyzji oraz informowania skarżących o wyniku dochodzenia. Dana osoba powinna mieć możliwość odwołania się od decyzji organu. Z danych FRA wynika, że w 22 państwach członkowskich UE istnieje co najmniej jeden organ pozasądowy dysponujący uprawnieniami naprawczymi. W sześciu państwach członkowskich organy te nie mają jednak uprawnień do wydawania wiążących decyzji ani prawa dostępu do danych niejawnych.

Opinia FRA 12

Państwa członkowskie UE powinny zapewnić organom sądowym i pozasądowym uprawnienia naprawcze oraz kompetencje niezbędne do skutecznego rozpatrywania i rozstrzygnięcia skarg osób dotyczących inwigilacji.

Zapewnienie dostępności organów pozasądowych z uprawnieniami naprawczymi

Z danych FRA wynika, że mechanizmy nadzoru pozasądowego cechują się większą dostępnością dla osób niż sądowe środki odwoławcze, ponieważ są prostsze, tańsze i szybsze. Z analizy porównawczej stanu prawnego przeprowadzonej przez FRA wynika, że w obszarze inwigilacji osoby mogą składać skargi do organów pozasądowych w 25 państwach członkowskich UE. W dziesięciu państwach członkowskich uprawnieniami naprawczymi dysponuje jeden organ pozasądowy, natomiast w większości państw członkowskich osoby mogą składać skargi do co najmniej dwóch organów mających takie uprawnienia.

Opinia FRA 13

Państwa członkowskie UE powinny zagwarantować, by osoby miały dostęp zarówno do sądowych, jak i pozasądowych organów odwoławczych. Państwa członkowskie powinny zwłaszcza zidentyfikować potencjalne luki, które uniemożliwiają osobom dostęp do skutecznego rozpatrzenia skargi, oraz zapewnić, by pozasądowe organy eksperckie mogły w razie potrzeby uzupełnić dostępny wachlarz środków odwoławczych.

Umożliwienie powzięcia wiedzy o zakończonych środkach inwigilacji

Analiza porównawcza stanu prawnego przeprowadzona przez FRA sugeruje, że w przepisach wszystkich państw członkowskich UE w zakresie swobodnego dostępu do informacji obowiązuje wyjątek dotyczący bezpieczeństwa narodowego. Z ustaleń FRA wynika ponadto, że wszystkie państwa członkowskie ograniczają prawo osób do otrzymania zawiadomienia lub ich prawo dostępu do własnych danych, powołując się na poufność danych wywiadowczych i ochronę bezpieczeństwa narodowego bądź trwających operacji wywiadowczych. W przepisach niektórych państw członkowskich przewidziano alternatywne sposoby na zwiększenie wiedzy osób o środkach inwigilacji, a tym samym umożliwienie im korzystania ze skutecznych środków odwoławczych.

Opinia FRA 14

Państwa członkowskie UE powinny zagwarantować, by przed ograniczeniem dostępu do informacji w oparciu o przesłankę bezpieczeństwa narodowego służby wywiadowcze przeprowadzały testy uprawnionego celu i proporcjonalności. Właściwy organ powinien ustalić poziom poufności. Innym wyjściem jest prowadzenie przez organy nadzoru w imieniu skarżących kontroli w przypadku gdy zawiadomienie bądź ujawnienie nie są możliwe.

Zapewnienie wysokiego poziomu wiedzy fachowej wśród organów odwoławczych

Organy odwoławcze muszą dobrze rozumieć techniki inwigilacji. W toku prac FRA w terenie zidentyfikowano sposoby na rozwiązanie problemu niedoboru fachowej wiedzy technicznej. Stwierdzono, że prowadzenie wymiany między organami odwoławczymi, eksperckimi i służbami wywiadowczymi przy wzajemnym poszanowaniu ról i niezależności skutkuje lepszym zrozumieniem kwestii technicznych przez podmioty dokonujące przeglądu i pogłębieniem wzajemnego zaufania. Krajowe praktyki polegające na powoływaniu wyspecjalizowanych sędziów bądź ustanawianiu specjalistycznych sądów lub izb w celu rozpatrywania skarg dotyczących inwigilacji przez służby wywiadowcze przyczyniają się do poszerzenia wiedzy sądowej w tym obszarze. Takie systemy mogą ponadto sprzyjać różnym ustaleniom umożliwiającym dostęp organów władzy sądowniczej do informacji niejawnych.

Opinia FRA 15

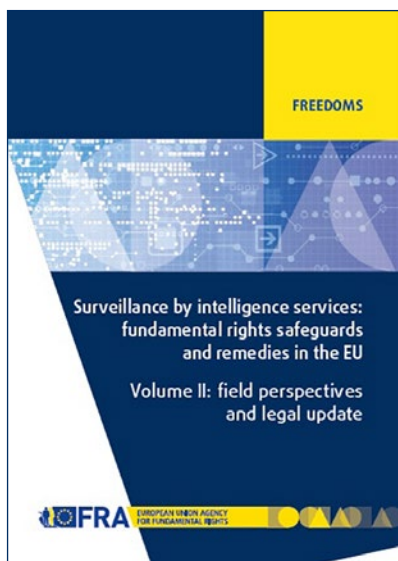
Państwa członkowskie UE powinny zapewnić, by w przypadku gdy sądowe lub pozasądowe organy odwoławcze nie dysponują odpowiednią wiedzą fachową, która umożliwiłaby skuteczne rozpatrzenie skarg osób, ustanawiane były specjalne systemy, które pozwolą wyeliminować te luki. Współpraca z eksperckimi organami nadzoru, ekspertami technicznymi bądź przedstawicielami służb wywiadowczych może wspierać skuteczne systemy odwoławcze.

Wspieranie innych podmiotów zajmujących się prawami człowieka

Z badań FRA w terenie wynika, że krajowe instytucje ds. praw człowieka, organizacje społeczeństwa obywatelskiego i – w niektórych przypadkach – instytucje rzecznika praw obywatelskich mogą odgrywać kluczową rolę w udoskonaleniu systemu rozliczalności służb wywiadowczych. Niemniej prace FRA w terenie pokazują również, że organizacje społeczeństwa obywatelskiego często nie dysponują odpowiednimi zasobami i niewiele z nich jest w stanie zapewnić kompleksową obsługę ofiar rzekomej bezprawnej inwigilacji.

Opinia FRA 16

Państwa członkowskie UE powinny poszerzyć pole działania krajowych organów i instytucji ds. praw człowieka oraz organizacji społeczeństwa obywatelskiego, które mogą pełnić istotną rolę „organizacji strażniczych” w ramach nadzoru.

W obliczu rosnących zagrożeń, jakie w UE powodują terroryzm, cyberataki i rozbudowane transgraniczne sieci przestępcze, praca służb wywiadowczych ma teraz jeszcze bardziej pilny, złożony i międzynarodowy charakter. Praca tych służb może silnie ingerować w prawa podstawowe, zwłaszcza prawo do ochrony danych i prywatności. Nieustanny postęp technologiczny może pogłębiać zagrożenie taką ingerencją, lecz skuteczne środki odwoławcze i nadzór mają szansę ograniczyć potencjał nadużyć.

Niniejsze sprawozdanie jest drugą publikacją FRA w odpowiedzi na wniosek Parlamentu Europejskiego o przeprowadzenie szczegółowego badania na temat wpływu inwigilacji na prawa podstawowe. Dokument ten aktualizuje analizę prawną na ten temat opracowaną przez FRA w 2015 r. i uzupełnia tę analizę o dane pozyskane w toku prac w terenie zgromadzone w drodze szeroko zakrojonych rozmów z różnymi ekspertami w dziedzinie wywiadu i powiązanych obszarów, w tym nadzoru nad inwigilacją.

Dodatkowe informacje:

Pełna wersja sprawozdania FRA *Inwigilacja prowadzona przez służby wywiadowcze: środki zabezpieczające prawa podstawowe oraz środki prawne dostępne w Unii Europejskiej. Część II: perspektywa badań terenowych i aktualizacja stanu prawnego* – zob. <http://fra.europa.eu/en/publication/2017/surveillance-intelligence-socio-lega>.

Inne ważne publikacje FRA na ten temat:

- FRA (2015), *Inwigilacja prowadzona przez służby wywiadowcze: środki zabezpieczające prawa podstawowe oraz środki prawne dostępne w UE – cz. I: ramy prawne państw członkowskich*, Luksemburg, Urząd Publikacji, <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/surveillance-intelligence-services>;
- FRA-Rada Europy (2014) *Podręcznik europejskiego prawa o ochronie danych*, Luksemburg, Urząd Publikacji, <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/handbook-european-data-protection-law> (dostępny w językach UE; aktualizacja planowana na maj 2018 r.).

Przegląd działalności FRA w dziedzinie ochrony danych znajduje się na stronie internetowej: <http://fra.europa.eu/en/theme/information-society-privacy-and-data-protection>.

Urząd Publikacji

FRA – AGENCJA PRAW PODSTAWOWYCH UNII EUROPEJSKIEJ

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Wiedeń – Austria
Tel: +43 158030-0 – faks: +43 158030-699
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu
[facebook.com/fundamentalrights](https://www.facebook.com/fundamentalrights)
[linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency](https://www.linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency)
twitter.com/EURightsAgency

© Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, 2018
Zdjęcie na okładce: © Shutterstock

ISBN 978-92-9474-055-7